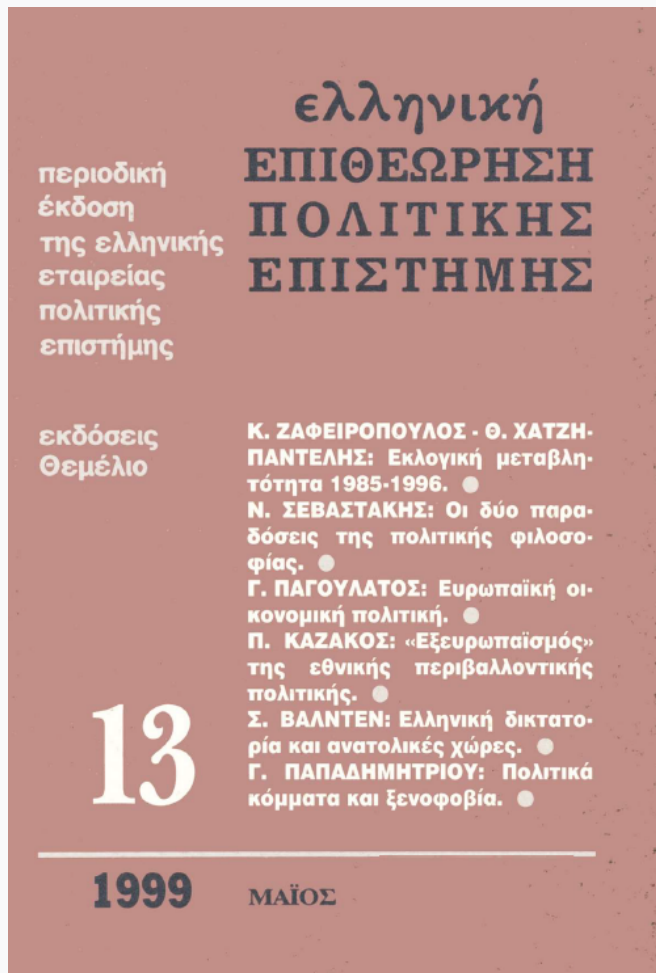

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 13 (1999)

Πολιτική φιλοσοφία: Οι δύο παραδόσεις

Νικόλαος Α. Σεβαστάκης

doi: [10.12681/hpsa.15137](https://doi.org/10.12681/hpsa.15137)

Copyright © 2017, Νικόλαος Α. Σεβαστάκης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σεβαστάκης Ν. Α. (2017). Πολιτική φιλοσοφία: Οι δύο παραδόσεις. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 13, 30–44. <https://doi.org/10.12681/hpsa.15137>

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΟΙ ΔΥΟ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Η κρίση της πολιτικής φιλοσοφίας ως ιδιαίτερης μάθησης σχετίζεται με τους μετασχηματισμούς της δημοκρατίας στη νεωτερικότητα. Με βάση αυτή τη διαπίστωση, μπορούμε να διακρίνουμε δύο παραδόσεις μέσα στην πολιτική φιλοσοφία: η μία παράδοση επικεντρώνεται στην καταγωγική έννοια της διαβούλευσης· η δεύτερη, η οποία γεννήθηκε ως αντίδραση στην «αστική-φιλελεύθερη» εκδοχή της διαβούλευσης, συνδέθηκε με τις θεωρίες της απόφασης. Πίσω από την ένταση μεταξύ των δύο παραδόσεων, αναγνωρίζουμε την αντίθεση του ορθολογισμού και του ιστορισμού η οποία χαρακτηρίζει την ύστερη δημοκρατική νεωτερικότητα.

Στο πλαίσιο αυτό, συντελείται η μετεξέλιξη των όρων της διαβούλευσης και της απόφασης. Η διαβούλευση μειώνεται σε ορθολογική συζήτηση γνώμων και δοξογραφικό πλουραλισμό. Η «απόφαση», με τη σειρά της, τείνει να γίνει είτε μία βολονταριστική αυθαιρεσία είτε ένα εργαλειώδες decision making. Στο εξής, η ανασυγκρότηση της πολιτικής φιλοσοφίας απαιτεί την ενσωμάτωση ενός δημοκρατικού και θεσμικού βολονταρισμού. Η πολιτική βούληση αναδεικνύεται έτσι σε κριτικό εργαλείο για τη «θεραπεία» της κρίσης της πολιτικής φιλοσοφίας. Εν προκειμένω, η διευρυμένη έννοια της διαβούλευσης –υπερβαίνοντας τα επίπεδα της απλής διαπραγμάτευσης και γνωμοδότησης– επαναπροσδιορίζει ουσιαστικά το αντικείμενο της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πολιτική φιλοσοφία, αυτή που κατά τον Leo Strauss πρέπει να θεωρηθεί ως η αληθινή «πρώτη φιλοσοφία» (σε αντίθεση με την παραδοσιακή άποψη που θέλει την κοσμολογία και την οντολογία να κατέχουν τα πρωτεία στη φιλοσοφική διερεύνηση), συγκροτείται γύρω από ορισμένες βασικές έννοιες: πολιτεία, autoritas, σύμβολο, «κοινωνικές σχέσεις», πολιτική ιθαγένεια και δικαιώματα

* Ο Νικόλας Α. Σεβαστάκης είναι Δρ. πολιτικής φιλοσοφίας.

κ.ο.κ. Στην εποχή που ανοίχτηκε από τις μεγάλες επαναστάσεις της νεωτερικότητας, οι παραπάνω έννοιες αποκρυσταλλώθηκαν σε διασταυρούμενα επιχειρήματα σχετικά με το τρίπτυχο «άτομο»-«κοινωνία»-«κράτος». Η συζήτηση αυτού του τριπτύχου εμπλουτίστηκε μάλιστα από την ανάπτυξη της ιστορικής και κοινωνιολογικής γνώσης (στον δέκατο ένατο αιώνα) ή της ψυχολογικής και εθνολογικής γνώσης (στον εικοστό αιώνα). Έτσι, το πεδίο της πολιτικής φιλοσοφίας μετατοπίστηκε είτε προς μία κοινωνική θεωρία της εξουσίας (μαρξισμοί) είτε προς μία θεωρία των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Στην πρώτη περίπτωση, το πολιτικό στοιχείο ανάγεται στην ταξική μορφολογία της κοινωνίας και ως εκ τούτου μελετάται ως υπόφυση αυτής της μορφολογίας. Στη δεύτερη περίπτωση, το εν λόγω στοιχείο αναγνωρίζεται ως σχετικά αυτόνομο, ιδιαίτερη σφαίρα του δημόσιου βίου.

Για ένα μακρύ διάστημα, μάλιστα, η κοινωνιολογική επίκριση της «αφηρημένης» πολιτικής υπήρξε ένα σταθερό σημείο διαφοροποίησης των αστικών από τους αντιαστικούς λόγους. Οι επικριτές του φιλελευθερισμού, τόσο από τη δεξιά όσο και από την αριστερά, επέμειναν πάντοτε στην καταγγελία του αφηρημένου-τυποκρατικού και νομικού πέλπου με τον οποίο οι φιλελεύθεροι «έκρυσταν» τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις ή τις αξιώσεις ισχύος συγκεκριμένων συμφερόντων. Η ανατίμηση του πολιτικού στοιχείου θεωρήθηκε έτσι επί μακρόν διακριτικό γνώρισμα του αστικού φιλελευθερισμού στη θεωρία. Αντιστρόφως, η ανάδειξη των ψυχολογικών, κοινωνιολογικών και πολιτισμικών καταβολών του πολιτικού αγώνα χαρακτήριζε τους αντιφιλελεύθερους δεξιούς και αριστερούς. Στο σχηματικό αυτό πλαίσιο, ο ρομαντισμός, ο μαρξισμός, η οργανική κοινωνιολογία, η ψυχανάλυση και οι νέες κοινωνικές επιστήμες –εθνολογία, ανθρωπολογία κ.ο.κ.– φάνηκε να επικυρώνουν μια πορεία συμβολικής μείωσης του πολιτικού στοιχείου.¹ Αυτό σημαίνει πως από ένα σημείο και έπειτα δυσκολεύομαστε να μιλήσουμε για πολιτική φιλοσοφία, προσπερνώντας τις νέες

1. Δεν πρέπει, ωστόσο, να θεωρούμε τον «ιστορικισμό» της θεωρίας υπεύθυνο για τη συμβολική μείωση του πολιτικού στοιχείου ως εάν η κοινωνική εξέλιξη των φιλελεύθερων δημοκρατιών να ακολουθεί πιστά τις εξελίξεις της θεωρίας. Μάλλον οι θεωρίες που συγκροτήθηκαν ως φιλοσοφίες και κοινωνιολογίες της ιστορίας αποτυπώνουν την είσοδο του αστικού πνεύματος σε όλες τις σφαίρες της πρακτικής ζωής, και άρα την υπέρβαση της –πρώιμης– πολιτικής ύπαρξης αυτού του πνεύματος.

έννοιες τις οποίες κόμισε η κριτική της «αφηρημένης» πολιτικής. Οι κυριότερες από αυτές τις έννοιες είναι η κοινωνική τάξη, το έθνος και η εθνοτική ταυτότητα, το ασυνείδητο και η κουλτούρα. Ο ιστορικισμός, που αναπτύχθηκε ως κυρίαρχο πρίσμα ανάλυσης της κοινωνίας και των αξιών μετά τον δέκατο ένατο αιώνα, αποτέλεσε έτσι –και αποτελεί ακόμα– έναν οριζόντα με τον οποίο κάθε φιλοσοφία της πολιτικής οφείλει να αναμετρηθεί στη σύγχρονη εποχή.

Είπαμε πως μέχρι προσφάτως η έμφαση στο πολιτικό στοιχείο –και άρα σε μια δυνατή και αυτόνομη πολιτική φιλοσοφία– θεωρήθηκε σφραγίδα μιας συγκεκριμένης ιδεολογικής κατασκευής που ονομάστηκε «αστικός φιλελευθερισμός». Όσοι λόγοι με τη σειρά τους τόνιζαν τον ετεροκαθορισμό του πολιτικού από πολιτισμικούς, οικονομικούς ή ψυχολογικούς παράγοντες εξεικόνιζαν θεωρητικά την αντίθεση στον «αστικό φιλελευθερισμό». Σήμερα, ωστόσο, έχει αλλάξει το πλαίσιο που δικαιολόγησε για πολλές δεκαετίες αυτή τη διάκριση. Πιο συγκεκριμένα: οι θεωρίες που συγκροτήθηκαν μεταπολεμικά ως φιλελεύθερες και αντιολοκληρωτικές υιοθέτησαν στην πλειονότητά τους την υποτίμηση του πολιτικού στοιχείου. Ενώ οι πλέον διεισδυτικές κριτικές σε αυτόν το νέο φιλελευθερισμό επανεκτιμούν τη συμβολική σημασία του πολιτικού στοιχείου ως ιδιαίτερου πεδίου ολοκλήρωσης και συνοχής μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Η αλλαγή αυτή φαίνεται και στο επίπεδο του λεξιλογίου που προτιμούν οι αντίστοιχες τάσεις: στον νέο φιλελεύθερο λόγο δε γίνεται τόσο λόγος για τον «πολίτη» όσο για το «άτομο» ή τον «παραγωγό πλούτου». Οι επικριτές του νέου φιλελευθερισμού μιλούν όλο και περισσότερο με τη σειρά τους για τον «πολίτη», την «πολιτική ιθαγένεια» (*citoyenneté, citizenship*), το συνταγματικό πατριωτισμό κ.ο.κ.

Στο παρόν κείμενο θα υποστηρίξω τη θέση πως η συγκρότηση της σύγχρονης πολιτικής φιλοσοφίας οφείλει να πάρει υπόψη της δύο παραδόσεις που τέμνουν οριζοντίως το σύνολο των τάσεων τις οποίες υπαινίχτηκα παραπάνω: πρόκειται για δύο παραδόσεις που διαμορφώνονται εκκινώντας από μια χαρακτηριστική έννοια της νεωτερικής φιλοσοφίας: την έννοια της βούλησης.

Οι δύο παραδόσεις που νομίζω πως συνυφαίνονται με το σύνολο των θετικών και αρνητικών κρίσεων περί «αφηρημένης πολιτικής» (ή αλλιώς: περί «αστικού φιλελευθερισμού») είναι η παράδοση της διαβούλευσης και η παράδοση της απόφασης.

Περισσότερο να προσθέσω εδώ πως όταν μιλώ για αυτές τις δύο παραδόσεις δεν θεωρώ πως μπορεί κανείς να τις συναντήσει στην καθαρότητά τους, όπως στα λήμματα ενός λεξικού που ενδεχομένως τις αποσαφηνίζει. Δεν υφίσταται, με άλλα λόγια, μια καθαρή πολιτική φιλοσοφία της διαβούλευσης ή μια καθαρή πολιτική φιλοσοφία της απόφασης. Το μόνο που μπορούμε να υποθέσουμε είναι πως οι δύο έννοιες –διαβούλευση και απόφαση– διευκρινίζουν τη θεμελιώδη καταστατική έννοια της μοντέρνας πολιτικής φιλοσοφίας: την έννοια της βούλησης. Για την ακρίβεια, οι δύο παραδόσεις απαντούν με διαφορετικό τρόπο στο ίδιο ερώτημα τι είναι η πολιτική θέληση/ βούληση;

Θα επιχειρήσω στη συνέχεια να εκθέσω τη διαφορά μεταξύ των δυο παραδόσεων και να δείξω τη σπουδαιότητά της για τη σύγχρονη συγκρότηση της πολιτικής φιλοσοφίας.

2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

Είναι προφανές πως το ζήτημα της πολιτικής βούλησης έχει ευρύτερες διαστάσεις από όσες θα μπορούσε να εικάσει κανείς ακούγοντας τις συχνές επικλήσεις του όρου. Σε γενικές γραμμές, η αναφορά στην πολιτική βούληση προϋποθέτει μια εικόνα για το αυτεξούσιο του ανθρώπινου υποκειμένου, για την αυτονομία του ανθρώπινου Λόγου. Όταν μιλούμε για βούληση, προεξοφλούμε συνήθως πως αυτός που θέλει κάτι γνωρίζει το τι θέλει, ελέγχει τον εαυτό του.² Ο μοντέρνος λόγος περί ανθρώπου, στην κυρίαρχη εκδοχή του, υιοθετεί αυτή την εικόνα του υποκειμένου που γνωρίζει τι θέλει γιατί έχει τη δύναμη να γνωρίζει εν γένει, να αναπαριστά με τη σκέψη τα αντικείμενα που του προσφέρει η εμπειρία. Με αυτή την έννοια, οι φιλοσοφίες της θέλησης, όπως υποστηρίζει ο Heidegger, διαδέχονται τις φιλοσοφίες της διάνοιας, οι «δυναμικές» αντιλήψεις του όντος παίρνουν τη σκυτάλη από τις μηχανικές και ορθολογικές.

Αλλά η εικόνα μιας διάφανης στον εαυτό της βούλησης, τόσο ατομικής όσο και συλλογικής, κλονίστηκε στη θεωρία, όπως διαψεύ-

2. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο που η πρώτη νεωτερική φιλοσοφία ενδιαφέρθηκε τόσο για τις διαταραχές της βούλησης, μελετώντας «υποκείμενα» τα οποία, υποτίθεται, ότι αντιπροσώπευαν την έλλειψη αυτοκυριαρχίας: λ.χ. τους «αγρίους», τα παιδιά και τους τρελούς.

στηκε και στο πεδίο της ιστορικής πράξης. Το πονηρό και αδυσώπητο ερώτημα που έθεσε ο μοντέρνος κόσμος στην πολιτική βούληση των ανθρώπων ήταν το εξής: γιατί άραγε ενώ θέλουμε το αγαθό –ή νομίζουμε ότι το θέλουμε– προκύπτει συχνά το κακό; Αυτό το ερώτημα απασχολεί ήδη τον Rousseau στα πιο αυτοβιογραφικά του έργα. Είναι όμως οι συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης που θα καταστήσουν αυτό το ερώτημα καίριο και ανυπέρβλητο για την πολιτική φιλοσοφία.

Πώς είναι δυνατόν από αγαθές αρχές και διακηρύξεις, από αγαθές βουλήσεις και προτάσεις να γεννιέται η τρομοκρατία, ο δεσποτισμός, το μίσος και η αθλιότητα;³ Σε αυτό το ερώτημα δόθηκαν πολλές απαντήσεις, σύνθετες και πιο απλές. Οι κυριότερες είναι δύο:

Η πρώτη σχετικοποιεί τη δύναμη της βούλησης να ελέγχει τα ιστορικά παίγνια, αλλά εν τούτοις αφήνει περιθώρια αυτονομίας της πρώτης από τα δεύτερα.

Η δεύτερη θεωρεί πως ο αγώνας μεταξύ αντίπαλων βουλήσεων είναι το ίδιο το νόημα της ιστορίας.

Και οι δυο απαντήσεις έχουν κάτι κοινό: αναγνωρίζουν πως η όποια βούληση δεν είναι καταστατικά αθώα και διαφανής αλλά εμπλέκεται, εξαρχής, στην ιστορία και στις περιστάσεις της. Η πολιτική βούληση είναι στραμμένη σε κάτι, ενεργεί σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο περιστάσεων και προκαταλήψεων, αλλά δεν μπορεί να κατέχει πλήρως το νόημα αυτού που κάθε φορά επιτυγχάνεται ή αποτυγχάνει εντός των πλαισίων όπου αναπτύσσεται η ενέργειά της. Υπάρχει όμως μια διαφορά μεταξύ των απαντήσεων 1 και 2. Για την πρώτη απάντηση, ο σκοπός της πολιτικής βούλησης δεν είναι ο εαυτός της. Για να το πούμε διαφορετικά, ο σκοπός της πολιτικής βούλησης δεν είναι πολιτικός αλλά μετα-πολιτικός. Ο σκοπός αυτός μπορεί να είναι η ευτυχία του μεγαλύτερου αριθμού (ωφελιμισμός), η παγκόσμια ειρήνη στην κοσμοπολιτική ανθρωπότητα (Kant), η καλλιέργεια και η μόρφωση των ατόμων (Schiller, Humboldt), η κοινωνία των συνεταιρισμένων παραγωγών (Marx) κλπ.

Σύμφωνα με τη δεύτερη απάντηση, ο σκοπός της πολιτικής βούλησης είναι η αύξηση και διεύρυνση της εξουσίας και η κατάφαση στη βούληση για εξουσία. Εκφραστής της άποψης αυτής είναι, για

3. Ερώτημα που επανήλθε στο προσκήνιο και με αφορμή την πτώση του κομμουνισμού και τον απολογισμό των κομμουνιστικών επαναστάσεων του αιώνα μας.

παράδειγμα, ο Carl Schmitt και μια ολόκληρη νεονιτσειϊκή σκέψη της εξουσίας.

Μια παρόμοια γενική θεώρηση μπορεί να δικαιώσει την άποψη αυτού του τελευταίου, πως τόσο ο αστικός φιλελευθερισμός όσο και ο σοσιαλισμός έχουν μόνο μια κριτική/αρνητική προσέγγιση της πολιτικής ως μέσου για έναν μετα-πολιτικό σκοπό. Αντίθετα, τους λείπει μια θετική θεώρηση του πολιτικού, εφόσον ο αστικός φιλελευθερισμός απορροφά το πολιτικό στο διαδικαστικό-νομικο-ρυθμιστικό στοιχείο και ο σοσιαλισμός το θυσιάζει σε ένα κρυπτο-θεολογικό και ανθρωπιστικό όραμα.

Η σμιτιανή άποψη πως το πολιτικό στοιχείο ακυρώνεται στους λόγους με μεταπολιτικές ηθικο-αξιακές σκοπιμότητες δεν μπορεί να συζητηθεί εδώ. Θεωρούμε ωστόσο πως επισημαίνει ένα πραγματικό έλλειμμα αυτής της παράδοσης, που την ονομάζουμε παράδοση της διαβούλευσης ή της διαπραγμάτευσης. Η παράδοση της διαβούλευσης σημειώνει, πράγματι, μια αληθινή πρόοδο ως προς την πρώιμη φιλελεύθερη αντίληψη του φυσικού δικαίου: αναγνωρίζει πως η πολιτική βούληση κατασκευάζεται διαλογικά και συγκρουσιακά, και δεν αποτελεί εξαρχής μια δεδομένη και αναλλοίωτη «συνείδηση». Με άλλα λόγια, η παράδοση της διαβούλευσης και της διαπραγμάτευσης προϋποθέτει πως οι φιλοσοφίες της συνείδησης και της διάνοιας δεν μπορούν να συλλάβουν τον κόσμο της δράσης γιατί συνδέονται με το απομονωμένο ορθολογικό άτομο και αδυνατούν να κατανοήσουν τη διυποκειμενική σύσταση του κόσμου και του νοήματος. Η παράδοση της διαβούλευσης αναπτύσσεται εν τέλει σε ρήξη με την κλασική μηχανική εικόνα του κόσμου, στην οποία αντιστοιχούσε μια φιλοσοφία της διάνοιας. Μεταβαίνοντας όμως από την αφελή βούληση στην υποψιασμένη βούληση, από τη φύση στην ιστορία, μεγθύνεται ο κίνδυνος μιας απαξίωσης της πολιτικής βούλησης, η οποία τείνει να φορτωθεί όλα τα κακά που ανέδειξε η σύγχρονη ιστορία: ανειλικρίνεια, δημιουργία, ουτοπιστικές ψευδαισθήσεις ή αυταρχικές προθέσεις συνδεδεμένες με λυρικά οράματα και ιδεαλιστικές σκοπιμότητες. Η διαδικαστική και αρνητική θεώρηση της πολιτικής δράσης (όπως επικράτησε στον νέο φιλελευθερισμό) ή η αναγωγιστική υποτίμηση της πολιτικής δράσης (όπως παρατηρήθηκε στον μαρξιστικό αντιφιλελευθερισμό) αποτελούν ήδη ενσαρκώσεις της κρίσης στην οποία περιήλθε η πολιτική βούληση στη διαφωτιστική και ορθολογική της έκφραση. Η αντίληψη πως καμία πολιτική βούληση δεν

μπορεί να γνωρίζει συνολικά τον εαυτό της ή την κοινωνία στην πολυπλοκότητά της είναι λοιπόν θεμελιωδώς αμφίσημη. Μπορεί να οδηγήσει σε μια καλύτερη ποιότητα κατανόησης, αλλά συγχρόνως και να νομιμοποιήσει την υποτίμηση της πολιτικής δράσης και την υπερτίμηση άλλων συμβολικών συστημάτων όπως η αγορά, οι οικονομικές συναλλαγές, οι ταξικοί αγώνες κ.ο.κ.

Η παράδοση της «απόφασης» ξεκινά ουσιαστικά από αυτή την αμφισημία της παράδοσης της διαβούλευσης. Έχει, κατά κάποιον τρόπο, γενετική σχέση με την κρίση ή την αποτυχία της διαβούλευσης και την εκτροπή της σε διαδικαστική συζήτηση ή δόξογραφικό πλουραλισμό.

Στην ανάλυση που προτείνουμε εδώ δε συνδέουμε την παράδοση της «απόφασης» αποκλειστικά με τις λεγόμενες ολοκληρωτικές θεωρίες του πολιτικού αγώνα. Το βάρος ενός θεωρητικού όπως ο Carl Schmitt είναι αναμφοβήτο. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπει να κλείσουμε την αποφασιοκρατική εκδοχή στα όρια του σμιτιανού εγχειρήματος. Από μια άποψη, ένα μεγάλο μέρος της νεοφιλελεύθερης σκέψης εγγράφεται ουσιαστικά στην παράδοση της «απόφασης», και πολύ λιγότερο στην παράδοση της «διαβούλευσης».⁴

Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τους μετασχηματισμούς της δημοκρατίας και του ρόλου του κράτους στον ύστερο καπιταλισμό. Οι ρίζες του πρέπει να αναζητηθούν επίσης στην αρχιτεκτονική της φιλελεύθερης πολιτειολογίας. Ένα σημείο αξίζει εδώ να τονιστεί. Σύμφωνα με την τυπική φιλελεύθερη αντίληψη, η διαβούλευση χαρακτηρίζει τη δημόσια ύπαρξη του ανθρώπου. Έχει το χαρακτήρα της ελεύθερης συζήτησης των γνώμων, την ελεύθερη κυκλοφορία της δοξασίας, της δόξας με το κλασικό νόημα του όρου. Στο πεδίο της διαβούλευσης –του δημόσιου χώρου– ο φιλελευθερισμός αναγνωρίζει μόνο άτομα που συζητούν, και κρατικούς μηχανισμούς που δρουν. Αντίθετα, το πεδίο της αληθινής δράσης ανάγεται, για τον φιλελευθερισμό, στην ιδιωτική σφαίρα της ύπαρξης, στις συναλλαγές, στην ερωτική και οικογενειακή ζωή ή στις διασκέδασεις και στις ηδονές. Το προβληματικό σε αυτή την

4. Για την αποσυνθετική επενέργεια του νεοφιλελευθερισμού σε όλο το φάσμα της «πολιτότητας» (ή πολιτικής ιθαγένειας των ατόμων) βλ. το πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Διονύση Δρόσου «Αγορά, Πολιτεία και Πολιτική Απόφαση: Τα Όρια του Νεοφιλελεύθερου Αντι-κρατισμού», στο περιοδικό *Αξιολογικά*, τχ. 11-12 (Ιούνιος 1998), σ. 326-367.

αρχιτεκτονική διαρρύθμιση του μοντέρνου κοινωνικού ατόμου δε βρίσκεται πάντως στη διάκριση μεταξύ των δύο σφαιρών. Άλλωστε, και για πολλούς φιλελεύθερους, η διάκριση κράτους-κοινωνίας των ιδιωτών αποτελεί συχνά μια κριτική αρχή και όχι ένα δογματικό πρίσμα από το οποίο απαγορεύονται οι παρεκκλίσεις. Το σημαντικό είναι πως η αληθινή και σημαίνουσα δράση, η παραγωγικότητα της βούλησης ανατίθεται κυριολεκτικά σε χώρους εκτός πολιτικής. Η διαβούλευση, κατά την τυπική φιλελεύθερη εκδοχή της, είναι ας πούμε γνωμοδοτικής και όχι επιτελεστικής και αποφασιστικής σημασίας διεργασία.

Σε αυτό το κενό αναπτύσσεται η δεύτερη «διευκρίνιση» της πολιτικής βούλησης, αυτή που αποκαλούμε παράδοση της απόφασης. Στη συγκεκριμένη παράδοση, η αποκοπή της βούλησης από τον κλοιό της διάνοιας –ή όπως θα έλεγε ο Hegel, η υπέρβαση του αφηρημένου διαφωτισμού της έννοιας– οδηγεί, τελικά, στην ταύτιση της βούλησης και της δράσης. Το πολιτικό υποκείμενο που απεικονίζεται εδώ είναι ο ολοκληρωτικά δεσμευμένος ακτιβιστής ο οποίος περιφρονεί τη «συζητώσα τάξη»⁵ και τα εργαλεία της, τον κοινοβουλευτισμό, τα κόμματα, τα συνδικάτα, το σύνταγμα κ.ο.κ. Στο βαθμό που ο αστικός φιλελευθερισμός περιορίζει την ουσιαστική δράση του ατόμου στην ιδιωτική σφαίρα και αφυδατώνει τη διαβούλευση σε γνωμοδότηση και «έκφραση απόψεων», ο αντιφιλελεύθερος λόγος αξιώνει την κατάργηση της διάκρισης δημόσιου/ιδιωτικού και την ολοκληρωτική πολιτικοποίηση της ύπαρξης. Η απαίτηση αυτή, που στο όνομα της καθαρής πολιτικής καταργεί ουσιαστικά την πολιτική ζωή, στηρίζεται φυσικά σε μια σαφή προ-κατάληψη: θεωρεί δεδομένη την ταύτιση διαβούλευσης/διαπραγμάτευσης και συζήτησης. Συγχέει, με άλλα λόγια, τη δημοκρατική διαβούλευση με τη δοξογραφική αποτίμηση, την ελεύθερη καταγραφή των γνώμών που κυκλοφορούν σε μια κοινωνία.

Υποθέτουμε όμως πως η διαβούλευση και η συζήτηση είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Η διαβούλευση είναι η ίδια η πρακτική φιλοσοφία της δημοκρατίας, η ενεργός και πρακτήρια ζωή της. Η συζήτηση αποτελεί την προτιμητέα πρακτική για την επίλυση προβλημάτων στις δημοκρατίες. Αν δεχτούμε αυτή την οπτική, μπορούμε εύκολα να καταλάβουμε το πώς –και γιατί– η παράδοση της

5. Βλ. Carl Schmitt, *Πολιτική Θεολογία*, μετ. Παναγιώτης Κονδύλης, εκδόσεις Λεβιάθαν, 1995.

απόφασης υιοθετείται πλέον από τον σύγχρονο φιλελευθερισμό. Στο άλλο άκρο της «ολοκληρωτικής πολιτικοποίησης του ανθρώπου» (Leo Strauss) ο νεο-φιλελευθερισμός προωθεί την ολοκληρωτική ιδιωτικοποίησή του ως ένα είδος αρνητικής αντανάκλασης. Το απόλυτο κράτος και ο απόλυτος ιδιώτης έχουν όμως κάτι κοινό, στο βαθμό που ζητούν να αποφασίζουν δίχως να εμποδίζεται η «ελεύθερη» εκδίπλωση της δράσης τους. Και στις δυο περιπτώσεις, η αυθαιρεσία της ολοκληρωτικής πολιτικής και η αυθαιρεσία του ολοκληρωτικού ατόμου καταργούν τη διαβούλευση στο όνομα της αποτελεσματικότητας ή του ηρωισμού. Αυτό που εκλείπει έτσι στους αποφασιοκρατικούς λόγους είναι η διαλεκτική πολιτική βούληση αυτή η ποιότητα βούλησης η οποία σχεδιάζει πιθανές εκβάσεις των γεγονότων και τροποποιεί διαρκώς τη σχέση κοινωνίας και πολιτικών θεσμών.

3. Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η πολιτική βούληση, στον ορίζοντα της νεωτερικότητας, ανακαλύπτει τον ιστορικό χαρακτήρα της. Αποκολλάται δηλαδή από την πρώιμη, φυσική και ανιστορική της αθωότητα και γίνεται κοινωνικός όρος της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης.⁶ Εμφανίζεται έτσι ως ένας ασθενής μεταφυσικός «τόπος» για θεσμούς και πραγματικότητες που δεν έχουν, αντίθετα, μεταφυσική θεμελίωση: κόμματα, συνδικάτα, επιτροπές και λέσχες, κινήματα και παρατάξεις. Η πολιτική βούληση αναπτύσσεται μέσα στην αντίφαση ανάμεσα στο αρχικό της υποκείμενο (το υποτιθέμενο αυτοσυνειδητό, κυρίαρχο των μοίρας του άτομο) και στη θεσμική ιστορικότητα των μοντέρνων κοινωνιών. Το παράδοξο είναι πως, ενώ η δημοκρατική εποχή εγκαινιάζεται με τις μεγάλες επαναστάσεις της πολιτικής βούλησης (αγγλική, αμερικανική και κυρίως γαλλική), εγκαινιάζει με τη σειρά της την κρίση της πολιτικής βούλησης. Αυτή η κρίση φαίνεται και στο χώρο της θεωρίας με την κάμψη της πολιτικής φιλοσοφίας μετά τον δέκατο όγδοο αιώνα. Από τον Macchiavelli στον Rousseau μοιάζει να ολοκληρώνεται ουσιαστικά ένας κύκλος τόσο για την πολιτική βούληση όσο και για την πολιτική φιλοσοφία.

Το αξιοσημείωτο φιλοσοφικά γεγονός είναι βέβαια ο τρόπος με

6. Με την έννοια που δίνει στον όρο «état social démocratique» ο Alexis de Tocqueville στο *De la démocratie en Amérique*, Gallimard, 1961.

τον οποίον μετασχηματίζεται η έννοια της βούλησης, ο τρόπος με τον οποίον διαρρηγνύεται η κλασική ορθολογική παράστασή της. Δεν έχουμε να κάνουμε με μια μονόπλευρη αλλά με μια αμφίπλευρη απαξίωση των παραδοσιακών κατηγορημάτων που αναπαριστούσαν τη βούληση: διαφάνεια της πρόθεσης του υποκειμένου, ειλικρίνεια, σαφής αντίληψη του χώρου ευθύνης της βούλησης, ικανότητα πρόβλεψης και ελέγχου της περίπτωσης και του ενδεχόμενου κ.ο.κ. Όλες αυτές οι συντεταγμένες αλλάζουν στο βαθμό που ανακαλύπτεται το βάθος και το πλάτος της βούλησης, η πολυπλοκότητά της. Σε αυτή την απομυθευτική ανακάλυψη συμμετέχουν πρωταγωνιστικά ο ρομαντισμός, η πολιτική οικονομία και η κοινωνιολογία.

Στον ρομαντισμό αναψηλαφείται η αδιαφάνεια του εαυτού, η επίμονη παρουσία του ασυνείδητου στην οικονομία του υποκειμένου, πριν από την ψυχαναλυτική επίσημη αναγνώρισή του. Στην πολιτική οικονομία αναδεικνύονται οι μη-εμπρόθετες, μη-σχεδιασμένες πτυχές του συνολικού μηχανισμού της κοινωνίας. Στην κοινωνιολογία αποκαλύπτονται, τέλος, οι ισχυροί καθορισμοί του υποκειμένου από τις απόσωπες τυπικές ή οργανικές δομές του κοινωνικο-ιστορικού κόσμου.

Δεν τίθεται θέμα εδώ να μιλήσουμε λεπτομερειακά γι' αυτές τις διαστάσεις που φωτίζουν την παράλληλη και ομόλογη κρίση της πολιτικής φιλοσοφίας και της (πολιτικής) βούλησης. Το θέμα που θα θέσουμε είναι αν η αναγνώριση της ιστορικής κατασκευής της πολιτικής βούλησης την εξασθενίζει ανεπίστρεπτα. Αν, με άλλα λόγια, το μόνο που απομένει στη σύγχρονη πολιτική βούληση είναι ένα δίλημμα μεταξύ «συζήτησης» και «απόφασης», η απλή εκλογή μεταξύ διαδικαστικής/γνωμοδοτικής διαβούλευσης και δογματικής αποφασιοκρατίας.

Το ερώτημα δεν είναι τόσο ακαδημαϊκό όσο ηχεί. Αν γίνει δεκτή η υπόθεση πως η πολιτική φιλοσοφία, ως ιδιαίτερη μάθηση του πολιτικού στοιχείου, έχει μια ιστορική σχέση συναλληλίας με την ενεργό πολιτική βούληση στα πλαίσια του νεωτερικού κόσμου, το παραπάνω δίλημμα αποτυπώνει μια πορεία αποσύνθεσης και όχι ανασυγκρότησης της πολιτικής φιλοσοφίας. Η σύγχρονη επίθεση στον «ιστορικισμό», από διαφορετικές αφετηρίες, όπως αυτή του Leo Strauss ή της Hannah Arendt, σχετίζεται με τούτη ακριβώς την ανησυχία για την αφυδάτωση της πολιτικής φιλοσοφίας εξαιτίας της αποσύνθεσης των κλασικών όρων της πολιτικής βούλησης. Μι-

λώντας γι' αυτή την αποσύνθεση δεν μπορούμε έτσι να μείνουμε στο απλό περιγραφικό επίπεδο δίχως μια αξιολογική θεώρηση για την πρόοδο ή την παρακμή της πολιτικής φιλοσοφίας. Εδώ άλλωστε ξανασυναντούμε τις δύο παραδόσεις της διαβούλευσης και της απόφασης. Ήδη το γεγονός πως θεωρούμε το δίλημμα «συζητήσης» και «απόφασης» ως δίλημμα αποσύνθεσης και κρίσης της πολιτικής φιλοσοφίας και της πολιτικής βούλησης δείχνει πως έχουμε μια συγκεκριμένη ιδέα γι' αυτές τις δύο έννοιες. Ο σχετικιστής θα έλεγε μάλιστα πως η αναλογία που προτείνουμε ανάμεσα στη μοίρα της πολιτικής φιλοσοφίας και στη διαλεκτική της διαβούλευσης είναι μετέωρη και αυθαίρετη. Ίσως μάλιστα να εκφράζει το φόβο των ειδικών της οργανωμένης και *ex cathedra* συζήτησης (και τέτοιοι είναι, λόγου χάρη, οι πολιτικοί φιλόσοφοι) έναντι των σκοτεινών και μη-ελέγξιμων αποφάσεων της ιστορίας και των συστημάτων της: οικονομίας, τεχνολογίας κ.ο.κ.

Αν εμείς υποστηρίζουμε τη διαβούλευση και την προνομακία σχέση της με την πολιτική φιλοσοφία, αυτό, θα έλεγε εκ νέου ο καχύποπτος, το κάνουμε γιατί μας συμφέρει –ως πολιτικούς φιλοσόφους– η συζητώσα ανθρωπότητα περισσότερο από όσο η δρώσα ανθρωπότητα. Ο λόγος της φιλοσοφίας «μετρά» περισσότερο σε ένα σύμπαν συζητήσης παρά σε ένα σύμπαν όπου πρέπει να λαμβάνονται ταχύτατες και αποτελεσματικές αποφάσεις για οριακά ζητήματα.

Προσπαθώ εδώ να αποκαταστήσω ένα πιθανό επιχείρημα εναντίον της υπόθεσης για την «αμοιβαιότητα» πολιτικής φιλοσοφίας και διαβουλεύομενης πολιτικής βούλησης. Γιατί είναι άτοπο αυτό το επιχείρημα; Υπαινιχτήκαμε ήδη την εννοιολογική σύγχυση από την οποία τρέφεται η αντι-φιλελεύθερη παράδοση της απόφασης. Στηρίζεται στην ιδέα πως η μοντέρνα δημοκρατική διαβούλευση περιγράφει απλώς ένα πλαίσιο συζητήσεων και έκφρασης γνώμης, που αποκρύβει τη γυμνή αλήθεια της κυριαρχίας. Τονίσαμε πως αυτή η εννοιολογική σύγχυση ενυπάρχει ήδη στον τυπικό αστικό φιλελευθερισμό. Υποστηρίξαμε μάλιστα πως η εξέλιξη του φιλελευθερισμού επικυρώνει την «αλήθεια» που θα κάνουν σημαία τους οι αρνητές της φιλελεύθερης δημοκρατίας: το διαζύγιο των γεγονότων από τις αξίες, την αύξουσα σημασία που έλαβαν στη μαζική δημοκρατία οι γραφειοκρατικοί μηχανισμοί έναντι των διεργασιών ελέγχου και διαβούλευσης των πολιτών. Αυτές οι διεργασίες μετατρέπονται σε διαδικαστικού/γνωμοδοτικού τύπου συμβά-

ντα, με αποτέλεσμα οι κυρίως πολιτικές αποφάσεις να πάσχουν από την έποψη της διαβούλευσης. Με άλλα λόγια, η αποσύνθεση του αστικού φιλελευθερισμού αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για την αναγέννηση και τη μεταλλαγή της αποφασιοκρατικής παράδοσης: αναγέννηση μετα-ολοκληρωτική, νεοφιλελεύθερη και πραγματιστική, όπως αυτή που παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες στις δυτικές δημοκρατίες.

Υστερα από αυτή την αναγκαστικά σχηματική και πυκνή οριοθέτηση, επιστρέφουμε στο θέμα της ανασυγκρότησης της πολιτικής φιλοσοφίας. Είναι σαφές πως η αναθεώρηση των δύο παραδόσεων δεν μπορεί, κατά την άποψή μας, να σημαίνει επιστροφή στην προ-ιστορικιστική φιλοσοφία του φυσικού δικαίου ή εν γένει στην «κλασική εποχή». Αυτό θα επανέφερε στο προσκήνιο το «φυσικό άτομο» του δέκατου έβδομου αιώνα ή και τον πολίτη της αθηναϊκής δημοκρατίας του πέμπτου αιώνα ως πρότυπα υποκείμενα της σύγχρονης πολιτικής βούλησης, πράγμα τελείως ανεδαφικό ιστορικά και φιλοσοφικά. Η δική μας αντίληψη είναι πως μόνο στα πλαίσια του κανόνα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της ρυθμιστικής διάκρισης «κράτους» και «κοινωνίας» μπορεί να τεθεί ορθά το θέμα της αναθεώρησης των δύο παραδόσεων. Συγκεκριμένα: να αναγνωριστούν τα κενά του τυπικού φιλελεύθερου και αντι-φιλελεύθερου λόγου για το πολιτικό.

Τούτο σημαίνει επίσης πως μπορούμε να διατηρήσουμε την «ιστορική» μας αμφιβολία για το αυτοσυνειδητό, διάφανο και ειλικρινές υποκείμενο της βούλησης χωρίς συγχρόνως να εγκαταλείψουμε τον θεμελιακό ορίζοντα που συνδέει, με αόρατα νήματα, τη δημοκρατία, την πολιτική βούληση και την πολιτική φιλοσοφία.⁷ Η κρίση της φιλελεύθερης διαδικαστικής-γνωμοδοτικής «συζήτησης» δε χρειάζεται να θεωρηθεί ως αγγελτήριο θανάτου της δημοκρατικής διαβούλευσης προς όφελος του τεχνοκρατικού decision

7. Χωρίς να δεχτούμε δηλαδή το νεο-φιλελεύθερο επιχείρημα που, ξεκινώντας από την αδυναμία της σκόπιμης βούλησης να ελέγξει τα γεγονότα του περιβάλλοντός της, συμπεραίνει την ιδέα της «αυθόρμητης τάξης». Αυτή η ιδέα, με όλα τα βιολογικά, νατουραλιστικά και οικονομικά της συνεπαγόμενα, καταδικάζει την πολιτική βούληση σε ένα μμητικό ή απλώς συνδετικό ρόλο στερώντας την από κάθε δημιουργική και επινοητική ελευθερία. Και αυτό βέβαια είναι ευεξήγητο: για τη νεο-φιλελεύθερη κοσμοεικόνα, η ελευθερία δεν μπορεί να βρίσκεται ποτέ στο πεδίο της πολιτικής ύπαρξης –της πολιτικής ιθαγένειας– αλλά μόνο στους όρους εκείνους που εμποδίζουν το πολιτικό στοιχείο να γίνει ουσιαστικό τμήμα της ιστορίας των ατόμων.

making. Επιβάλλει όμως στην πολιτική φιλοσοφία να ξανασκεφτεί τη διαβούλευση και την πολιτική βούληση ως τις μοναδικές κατηγορίες με βάση τις οποίες καθίσταται δυνατή η αξιακή ανανέωση της δημοκρατίας, δηλαδή η ίδια η ύπαρξή της. Αυτός ο αναστοχασμός πρέπει φυσικά να λάβει υπόψη του πως οι κλασικές κατηγορίες της βούλησης (η «εγωλογική» και μονολογική συνείδηση, η μηχανική διάκριση ατομικού και κοινωνικού κ.ο.κ.) έχουν εκλείψει οριστικά. Να συνειδητοποιήσει ακόμα πώς τα υποκείμενα της δημοκρατικής πολιτικής βούλησης είναι θεσμοποιητικά και διαλογικά μορφώματα, αυτό που ο Alain Touraine ονομάζει «δρώντες».⁸ Όχι δηλαδή μεμονωμένα άτομα και υποστασιοποιημένες συλλογικότητες, αλλά διεργασίες και αλληλουχίες ατόμων/θεσμών. Χωρίς αυτή τη συνείδηση, η επιστροφή του πολιτικού βολонταρισμού θα μοιάζει με ανακύκλωση της ψευδαίσθησης ενός ηρωικού και χαρισματικού ατομικισμού, ψευδαίσθηση που στο πολιτικό επίπεδο χαρακτηρίζει τη λαϊκιστική λατρεία μιας βούλησης «πάνω και πέρα» από τους θεσμούς.

Στο πλαίσιο αυτό, η ανασυγκρότηση της πολιτικής φιλοσοφίας αποκτά επίσης εγκυρότητα από τη διαβούλευση των ίδιων των πολιτικών φιλοσόφων εντός της κοινότητας των κοινωνικών επιστημόνων. Διαβούλευση που δεν έχει τη σημασία της διάλυσης του ιδιαίτερου πεδίου της πολιτικής φιλοσοφίας σε άλλα συγγενή πεδία (κοινωνιολογία της δράσης, πολιτική επιστήμη ή θεωρία των θεσμών), αλλά το νόημα μιας αμοιβαιότητας, μιας δημιουργικής διασταύρωσης των ερευνητικών τρόπων γύρω από το θέμα του «πολιτικού βίου».

Το αντικείμενο της πολιτικής φιλοσοφίας μπορεί έτσι να είναι η διεύρυνση του διαβουλευτικού χώρου της δημοκρατίας ώστε να συμπεριλαμβάνει το πεδίο της συζήτησης (της γνώμης και της έκφρασης, της δοξασίας και της ευαισθησίας) μαζί με το πεδίο των αποφάσεων (της εξουσίας και της διαχείρισης). Η διεύρυνση αυτή ανταποκρίνεται άλλωστε στους πραγματικούς διαλόγους που έχει ξεκινήσει η σύγχρονη πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία τόσο με

8. Ο δρων [acteur] « δεν είναι αυτός που δρα συμφώνως με τη θέση που κατέχει στην κοινωνική οργάνωση, αλλά αυτός ο οποίος τροποποιεί το υλικό και ιδίως το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο έχει βρεθεί μετασχηματίζοντας τη διαίρεση της εργασίας, τους τρόπους των αποφάσεων, τις σχέσεις κυριαρχίας ή τους πολιτισμικούς προσανατολισμούς», στο Alain Touraine, *Critique de la modernité*, Fayard, Παρίσι 1992, σ. 268.

τις φιλοσοφίες της γλώσσας όσο και με την κοινωνιολογία της δράσης.

Αυτό που διακυβεύεται σε ένα παρόμοιο πρόγραμμα είναι το ε-ξής: μια θεωρία για το δρών υποκείμενο και τις δυνατότητες που έχει, ή πρέπει να έχει, ώστε να «διακρίνει» τα αποτελέσματα της δράσης του στα θεσμικά περιβάλλοντα της δημοκρατίας. Σε τούτο μπορεί να βοηθήσει η διαβουλευτική διεύρυνση της δημοκρατίας: να καταστήσει πιο ορατή τη δημοκρατία –κατά την έκφραση του Pierre Rosanvallon– συναιρώντας, κατά κάποιον τρόπο, τις διάχυτες συζητήσεις και τις εξίσου διάχυτες αποφάσεις. Αυτή η συναίρεση μπορεί φιλοσοφικά να λάβει το νόημα μιας εκ νέου συνάντησης του ερωτήματος για τον «αγαθό βίο» και του ερωτήματος για την «ορθή κοινωνία», συνάντηση η οποία απωθήθηκε στην πορεία του αστικού φιλελευθερισμού. Προς μια τέτοια κατεύθυνση κινούνται προσφάτως οι δημιουργικότερες φωνές της σύγχρονης πολιτικής και κοινωνικής φιλοσοφίας, στοχαστές όπως ο Paul Ricoeur, ο Jean-Marc Ferry, ο Charles Taylor, ο Mikael Walzer και άλλοι.

4. ΩΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μένει ωστόσο το ερώτημα: γιατί αυτή η επίμονη αναφορά στην ασαφή, κατά έναν τρόπο, έννοια της πολιτικής βούλησης; Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως τα αντικείμενα της πολιτικής φιλοσοφίας είναι, λόγου χάρη, οι δυνατότητες της δίκαιης κοινωνίας ή οι μορφές της δικαιοσύνης, ο χώρος της πολιτικής ιθαγένειας (ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα) και οι αντίστοιχες αξιακές πολώσεις. Η πολιτική βούληση αυτή καθεαυτή δεν αποτελεί πρόβλημα εσωτερικό της πολιτικής φιλοσοφίας αλλά, στην ουσία, συνθήκη της δυνατότητας όλων των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι ως κοινωνικά άτομα.

Με άλλα λόγια, όταν μιλούμε για την πολιτική βούληση αναφερόμαστε, στην πραγματικότητα, στη σχέση με έναν ορίζοντα νοήματος ο οποίος ονομάστηκε από παλιά «πολιτεία». Η σχέση αυτή αλλάζει μέσα στο χρόνο, γνωρίζει νέους θεσμικούς και συμβολικούς τρόπους να μεσολαβείται και να μεσολαβεί την κοινωνική ύπαρξη, αλλά η αποσύνθεσή της θα σήμαινε τελικά την αποσύνθεση αυτής της κοινωνικής ύπαρξης.

Γι' αυτό και σε τούτο το κείμενο για τις δύο παραδόσεις της πο-

λιτικής φιλοσοφίας σταθήκαμε στο καταγωγικό τους ερώτημα, αυτό που συχνά δεν ανήκει στην τυπική ύλη των επιμέρους θεωριών περί πολιτικής: τι σημαίνει το πολιτικό στοιχείο; Η παράδοση της φιλελεύθερης-διαδικαστικής και γνωμοδοτικής διαβούλευσης θεωρεί το πολιτικό ένα είδος «δικαίου», μια ουδέτερη ζώνη στην οποία οι κοινωνικά εμπόλεμοι θα τηρούν τις υποχρεώσεις τους, εκκλίνοντας διαιτητές και ανταλλάσσοντας απόψεις για το συνολικό παιχνίδι και για τις επιμέρους όψεις του. Η παράδοση της απόφασης, στην ολοκληρωτική της εκδοχή, θεωρεί το πολιτικό στοιχείο ως ένα κάπως πιο εξημερωμένο πεδίο μάχης όπου χτίζονται παρατάξεις και περιστασιακές συμμαχίες και όπου, ανά πάσα στιγμή, σταματούν οι συζητήσεις και αρχίζει ο πόλεμος μέχρι εσχάτων. Αλλά υπάρχει και μια περισσότερο πραγματιστική και σύγχρονη αποφασιοκρατία: αυτή σύμφωνα με την οποία το πολιτικό είναι ένα πραγματικό χάσιμο χρόνου, μια αρνητική μεταβλητή στην εξέλιξη της κοινωνικής μηχανής ή στην εμμενή ανάπτυξη του κοινωνικού οργανισμού. Εδώ βρίσκουμε το έσχατο επιχείρημα κένωσης του κλασικού αστικού φιλελευθερισμού από τις κανονιστικές και αξιολογικές του επενδύσεις, την κυριαρχία της εργαλειακής και τεχνοεπιχειρησιακής αλήθειας στον πρακτικό λόγο.

Στο κείμενο αυτό προσπαθήσαμε να διαβάσουμε κριτικά την «κακή» σχέση αυτών των λόγων με το λόγο της πολιτικής φιλοσοφίας. Περισσότερο υπαινιχτήκαμε παρά αναπτύξαμε το θέμα της δημοκρατικής διαβούλευσης στο εσωτερικό μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, με τα σύγχρονα χαρακτηριστικά και τις ιδιοτυπίες της. Η βασική υπόθεση την οποία καταθέσαμε είναι πως η αφάνεια της πολιτικής φιλοσοφίας αρχίζει πράγματι με την εδραίωση της αστικής φιλελεύθερης εικόνας της πολιτείας, και οξύνεται με την αποστασία του φιλελευθερισμού από την «διαβουλευτική» του υπόσχεση.

Σε μια άλλη συγκυρία απομένει να συζητηθούν οι μορφές και τα σχήματα της σύγχρονης πολιτικής βούλησης.